

Ümit Kurt, *Kanun ve Nizam Dairesinde Soykırım Teknokratı Mustafa Reşat Mimaroglu'nun İzinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devlet Mekanizması*

Aras Yayıncılık, 2023, 255 sayfa, ISBN: 9786257460354

EKREM YENER*

Ümit Kurt, Aras Yayıncılık tarafından Ekim 2023'te yayınlanan "Kanun ve Nizam Dairesinde" adlı çalışmasında "Soykırım Teknokratı Mustafa Reşat Mimaroglu'nun İzinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devlet Mekanizması"nı incelerken aslında bir İttihatçı'nın anılarından Ermeni felaketinin izini sürüyor.

Ümit Kurt, bir akademisyen tarihçi olarak sadece soykırım kararını veren ittihatçı liderlere odaklanmanın aslında büyük fotoğrafı kaçırmamıza neden olabileceğini söylüyor. Doğrudan katliamlarda rol almamış olsalar bile uygulayıcılar olarak soykırım fitilini ateşleyen 24 Nisan 1915 tutuklamalarının planlaması, organize edilmesi ve uygulanmasında etkin bir rol üstlenmiş, böylece siyasi karar alıcıların işini kolaylaştırmış olan "memur/bürokrat/teknokrat"lardan Mustafa Reşat Mimaroglu'nu masa başı katili (desk killer) olarak tanımlıyor. Bu tanımlamada bir SS Subayı olan Adolf Eichmann'ın duruşmasında kendisini "suçsuzum sadece emirleri uyguladım" savunmasını Mustafa Reşat Bey'in hatıratında dile getirdiği ve 1919 yılında yapılan ikinci sorgulamasında sorgu hakimine verdiği cevap olan: "Benim suçum yoktur; sırf vazifesini *kanun ve nizamlar dairesinde* yapmış bir memurdan başka birşey değilim."¹ sözü Eichmann savunması ile paralellikler içeriyor.

Mustafa Reşat Bey'in Malta'ya gönderilmeden önce tutuklu bulunduğu Bekirağa Koğuşu'nda sorgu hakimine verdiği bu cevap Ümit Kurt'un çalışmasının da başlığını oluşturuyor.

İttihat ve Terakki dönemi politikaları sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam ettiren ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sürekliliğin sembol isimleri olan birçok ismi kitabın sunuş yazısını yazan Hamit Bozarslan da listeliyor. Bozarslan'ın kitabın önsözünde belirttiği 1915 sonrası devlet mekanizmasında rol almış birçok "memur/bürokrat/teknokrat" hatıratlarını yazdılar. Bu hatıratların birçoğunun merkezinde Ermeni Tehciri yer alır. Hatıratlarda genelde tehcirin neden uygulandığı, nasıl uygulandığı, uygulamanın neden doğru ve haklı bir nedene dayandığı anlatılmış, bir tür geçmişteki suç reddetme veya suçlamaya karşı savunma kaleme alınmışlardır.

* Bilgi Üniversitesi, Tarih Bölümü, ekremyener@gmail.com

1 Mustafa Reşat Mimaroglu, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (İstanbul: Alemlas Yayıncılık, 2021), 141.

Ümit Kurt çalışmasında Reşat Bey'in hatıratının bu İttihatçı savunma hatıratlarından farklı kalan bir özelliğinin, Reşat Mimaroglu'nun tehcir kararının alındığı tarihte İstanbul Polis Müdürlüğü'nün Siyasi Şubesinde görev almış olmasının altını çiziyor. Kurt, Reşat Bey'in bir istihbaratçı olarak 24 Nisan 1915 tutuklama listesini oluşturan kişilerden biri olmasını ve bu listenin nasıl oluşturulduğunun izlerini çalışmasında detaylandırıyor. Mimaroglu'nun hatıratından bize yansıyan bir başka özellik ise Ermeni halkının Anadolu'dan silinmesine ve yok olmasına neden olan olaylardan 30 yıl sonra kaleme alınmış olmasına rağmen kendisinde herhangi bir pişmanlığın izlerinin görülmemesidir. Ümit Kurt'un deyimiyle Mustafa Reşat; "...herhangi bir pişmanlık emaresi göstermeyen, yaptıkları ile övünen bürokrat bir Cumhuriyet eliti..." dir.²

Kurt'un çalışması bir tür Mustafa Reşat Bey'in hatıratı üzerinden prosopografi incelemesi. Kitap Mustafa Reşat Bey'in hatıratında neleri yazdığı, neleri yazmadığı, anlatısında kullandığı tanımları, karakterleri, olayları ve ilişkileri analiz ederek okuyucuya ilgili dönemi değerlendirebilmesi için daha yeni bir bakış açısı sunmayı hedefliyor. Ali Birinci ve Yücel Yiğit tarafından birleştirilerek yayımlanan Reşat Bey'in üç kitaplık hatıratında "Ermeni Meselesi Hakkında Bir Tarihçe" (sayfa 89-124) bölümü olmasa bu hatırat sıradan bir orta düzey bürokratin sıradan bir hayat hikayesi olarak değerlendirilebilirdi. Bu bölüm hatıratında yer almasa Mustafa Reşat Bey Ümit Kurt'un radarına bile girmeyebilirdi. "Kurt'un Prosopografik" incelemesi bir adım daha ileri götürülebilir, Türkiye Masonik Arşivi belgelerinden de izler sürülerek Reşat Bey'e ilişkin "ilerici, özgürlükçü, eşitlikçi, insan haklarına saygılı, mazlumu koruyan gözetken bir aydın portresi de ortaya çıkabilirdi.

Reşat Mimaroglu, günümüzdeki Çocuk Esirgeme Kurumu'nun temelini oluşturan girişimin ve Türk Masonluk tarihinde önemli yer tutan 35 Numaralı Necat Locası'nın üyesi ve yöneticilerindendir. Necat Locası Türkiye Masonluk tarihinde günümüzde de övgü ile söz edilen ve gururla bahsedilen iki önemli konuda öne çıkar. Bunlar, Necat üyelerinin Himaye-i Etfal'in (Çocuk Esirgeme Kurumu) kurucusu olmaları ve 1930 yılında yapılan büyük görevliler seçimlerinde yaşanan (seçimlere doğrudan Ankara'nın politik müdahalesine direnmeleri) olaylar neticesinde bir süreliğine kapatılmasıdır. Reşat Mimaroglu 1930 yılı haziran ayında 33. dereceye yükseltilmiş 1933 tarihinde yapılan seçimle Hakim Büyük Amir'liğine (o dönem Türkiye Masonluğundaki en üst görev) seçilmiştir. Bu göreve kendi iradesi dışında seçildiğini söyleyerek itiraz etmiş bu tarihte Danıştay Başkanı olduğundan görevi kabul etmemiştir. Mustafa Reşat Mimaroglu ayrıca 1951'de yayınlanan ve Türkiye Masonluk Tarihi'nin ilk eserlerinden olan "Türkiye'de Hür Masonluk Tarihi" adlı kitabı yazmakla görevlendirilen sekiz kişilik komitenin başkanlığını da yapmıştır.

Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kuruluşunda başat rol oynamış, masonik çalışmalarda aktif olarak görev almış, "bütün insanlar arasında sevgi, saygı, hoşgörü, hak eşitliği, evrensel kardeşlik ve bilimsel gelişmenin gerekliliğini kabul eden" bir öğretinin en üst derecesine seçilmiş bir Cumhuriyet aydını portresi de çizmek mümkün iken Ümit Kurt'un çalışmasında betimlediği "soykırım teknokratı" vasfı Mustafa Reşat'ın hatıratındaki Ermeni Meselesi'ni aktarım detaylarında belirgin hale gelmektedir.

2 <https://www.arasyayincilik.com/basindan/umit-kurt-ile-kanun-ve-nizam-dairesinde-uzerine-bir-soylesi-teknokrat-failler-ve-zihniyet-dunyaları/> Erişim Tarihi: 15.11.2024.

Öncelikle bir insanlık felaketi ve insanlık suçu olan tehciri “tebdili mekan ettirmek”³ olarak tanımlaması, Ümit Kurt’un bahsettiği “...herhangi bir pişmanlık emaresi gösterilmediği...”nin ilk sinyalinin vermektedir.

1946 yılında yayınlanmış bu satırlarda; bir milyon kişinin yerinden yurdundan edildiği, yayan, korumasız, günlerce yol yürütüldüğü felakette hayatını kaybedenlerin sayısını “kırk elli bini bulmaz” diyerek küçümsemenin ve önemsizleştirmenin tek açıklaması, olaylardan 30 yıl sonra yazılmış bu hatıratın bir suçu örtbas etme/gizleme/yok sayma/inkar amacı ile yazılmış olabileceğidir.

Olayları “onlar” (Ermeniler) başlattılar dolayısıyla “onlar” suçludur söylemi 1915 Mayıs ayında Osmanlı Devleti’nin resmi söylemi olarak dile getirilen ve yüz yıldır tekrarlanan bir söylemdir. Bu çerçevede Ümit Kurt’un Mustafa Reşat Mimaroglu hatıratı üzerinden ona atfettiği: “... *Talat’ın gözbebeği Mimaroglu’nun (ve Uras’ın) ana sütunlarını çizmiş olduğu bu çerçeve...*”⁴ söylemi yanıltıcı olabilmektedir.

Ümit Kurt’un çalışmasını okuduğumuzda sanki 1946’da yayınlanan Reşat Bey’in hatıratında bahsettiği bazı açıklamaları Esat Uras daha sonra 1950 yılında yayınlanacak kitabında da tekrar etmiştir gibi bir algı oluşabilmektedir. Esat Uras’ın 1950 yılında yayınladığı “*Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*” adlı hacimli kitabının⁵ öncüsü ve *inkar söyleminin çelik çekirdeği*, 1917 yılında yine kendisi tarafından kaleme alınmış olan, o dönemde imzasız olarak devlet matbaasında Dahiliye Nezaretince (Matbaa-i Amire) basılan “Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekatı İhtilaliyesi” kitabıdır. Reşat Bey de 1946’daki hatıratında kendi oluşturduğu bir söylemi değil 1915 sonrasında resmi olarak “oluşturulan” kurguyu tekrar etmektedir.

Ümit Kurt’un çalışması okuyucuya Osmanlı vatandaşı Ermenilerin yaşadığı felaketin gerçekleşmesine dahil olmuş sıradan aktörlerin oynadığı rolleri anlama ve açıklama fırsatı veriyor. “Aydınlanma felsefesini şiar edinmiş tüm insanlığın mutluluğuna yönelik çalışmalar yapan bir düşünce sisteminin en üst noktasına erişmiş aydın bir kişi nasıl olur da örgütlü bir kötülüğün aktif bir katılımcısı olabilir?” sorusu Ümit Kurt’un çalışmasının ana omurgasını teşkil ediyor. Çalışma birçok az bilinen veya bilinmeyen de ışık tutuyor. Bunlardan birisi itihatçı liderlere yönelik 1914’teki suikast girişimlerinin önlenmesinde İstihbaratının kullandığı yöntemler ve bir istihbarat elemanının (Yozgat’lı Arşavir Shagyan) istihbarat sistemi içinde Hınçak Kongresi içine hükümet tarafından sızdırılmış olması ve bu sızma ile suikast girişiminin önlenmiş olduğuna dair bilgidir. Bir diğeri de 24 Nisan 1915 tutuklamalarına ilişkin perde arkası (polis örgütünün listeyi nasıl hazırladığı, tutuklama adımları) bilgileridir. Ümit Kurt burada sadece Reşat Bey’in anlatıları ile yetinmiyor, o günleri doğrudan yaşamış olan birçok Ermeni aydınının anıları, anlatıları ve dönem yayınları ve belgeleri ile karşılaştırıyor.

3 Mimaroglu, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, 114.

4 Ümit Kurt, *Kanun ve Nizam Dairesinde – Soykırım Teknokratı Mustafa Reşat Mimaroglu’nun İzinde Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Devlet Mekanizması* (İstanbul: Aras Yayıncılık 2023), 69.

5 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (Ankara: Yeni Matbaa1950).

Kurt, dört bölüme ayırdığı çalışmasının ilk iki bölümünde Reşat Bey'in anılarını ve bir bürokratin soykırımdaki rolünü değerlendirirken üçüncü bölümde "Mustafa Reşat'a Cevap" başlığı altında Osmanlı vatandaşı Ermenilerin yaşadıkları felaketin tarihsel arka planına eğilimindedir. Bu bölümde "Ermeni gailinden Ermeni Soykırımı'na giden süreç" başlığı altında bir tür Ermeni Soykırımı'nın Kısa Tarihi anlatılmaktadır. Üçüncü bölümün Reşat Mimaroglu ile doğrudan bir ilgisi yok. Üçüncü bölüm (Sayfa 119-178) kendi başına bir tür tarihsel arka plan özeti içeriyor ve "1915'te ne oldu?" sorusuna cevaben kısa bir okuma arayanlar için değerli. Dördüncü bölüm ise İttihatçıların ve söylemlerinin Cumhuriyet dönemindeki devamlılığını sergilemesi açısından önem taşımakta.